

Anmeldelser

Carlo Ginzburg: Spor – om historie og historisk metode, Museum Tusulanums Forlag, 1999, 272 s., 275 kr.

Carlo Ginzburg er for de fleste kendt som op-havsmanden til værket *Il formaggio e i vermi* (*Osten og ormene*) om mølleren Menocchio, der levede i omegnen af Friuli i midten af det 16. århundrede. Denne bog fra 1976 er oversat til 13 sprog – dog ikke dansk. Det er en skam. Museum Tusulanum råder nu bod på den danske efterladenhed med udgivelsen af tekstsamlingen *Spor – om historie og historisk metode*; et udvalg bestående af ti ret forskellige tekster, der er redigeret af Morten Thing og Gert Sørensen. Thing har skrevet forordet, der præsenterer Ginzburg fint – men egentlige overvejelser om kriterierne for udvælgelsen af teksterne i *Spor* finder man ingen af – ud over at vægten er lagt på det teoretiske og metodiske.

Helt centralt i samlingen står artiklen »Spor. Indicie-paradigmets rødder«, der vel er det nærmeste vi kommer på en – omend ikke mikrohistorisk, men så – ginzburgsk dagsorden. Ginzburg tager udgangspunkt i kunsthistorikeren Giovanni Morellis (1816-91) tilskrivningsmetode, der ved sin fremkomst i 1870'erne vakte op-sigt, fordi den hvilede på helt andre principper end tidligere retningslinier for kunsthistoriske bedømmelser. Morelli byggede sin metode på nøje iagttagelser af ubetydelige detaljer i malerierne. Folder på fingrene, neglens udseende, fødderne, hænderne og ørnens form. Det er i disse upåagtede detaljer man kan kende originalerne fra kopierne – ikke i de almindelige og iøjnefaldende kendetegn hos de forskellige malere; de himmelvendte øjne hos Peruginos personer, smilene hos Leonardo, osv. Samme fremgangsmåde findes i Conan Doyles historier om Sherlock Holmes. Sherlock Holmes opklarer mysterierne og fælder forbryderne ud fra detaljer og indicier, der synes umærkede af alle andre omkring ham – ikke mindst dr. Watson. Men også Sigmund Freud anvender en tolkningsmetode baseret på marginale data, der betragtes som afslørende spor. Freud beskriver med egne ord inspirationen fra Morelli: »Også psykoanalysen er vant til at fremdrage det hemmelige og skjulte ud fra de ubeagtede, de ikke påskønnede træk, ud fra betragtningens affald, dens refus« (s. 83). Med udgangspunkt i disse forlæg rekonstruerer Ginzburg et såkaldt indicie-paradigme, der har rødder helt tilbage til de arkaiske jægersamfund. Han fremdrager en række erkendelsesmæssige forandringsstræk, der peger på en egentlig udkrystallisering af en »indiciel, divinatorisk eller semiotisk« videnskabsmodel.

Suppleres refleksionerne over denne fremgangsmåde med betragtningerne i artiklerne »At prøve beviset: Dommeren og historikeren« og »Mikrohistorie: To eller tre ting jeg ved om den« begynder konturerne af et historiesyn for alvor at gestalte sig. I disse tekster vender Ginzburg sig både mod hvad han kalder henholdsvis radikal skepticisme og naiv positivisme. Med ordvalg som »referentiel fejlslutning med en bismag af positivistisk naivitet«, og ved at betegne den litterære vending som »moderigtig«, lægger Ginzburg klar afstand til bestemte strømninger, men desværre uden at gå egentlig til bunds. Iøvrigt bruges termen »referentiel fejlslutning« både om positivistiske ræsonnementer og postmoderne læsninger. Således får idéen om »den referentielle fejlslutning« enten en altoverskyggende rækkevidde eller en hul klang afhængig af læserens overbevisninger. Men Ginzburgs argumentation rummer – trods uklarhederne – en interessant kerne. Hans ærinde er at påpege, hvordan den ekstreme skepticisme og den rigide positivisme i bund og grund tager udgangspunkt i den samme »simplistiske antagelse«; nemlig at forholdet mellem kilde og virkelighed kan tages for givet.

Ginzburg er vel hvad man kunne kalde en slags reflekteret anti-relativist. Han holder fast i et videnskabeligt ideal, hvor virkeligheden er repræsenterbar, selvom historikerens arbejde er og bliver en konstruktion. Mikrohistorien er »baseret på en klar bevidsthed om, at alle faser som forskningen gennemløber, er konstruerede og ikke givne: identificeringen af objektet og dets relevans; udarbejdelsen af de kategorier, hvorigennem det skal analyseres; bevisførelsens kriterier; de stilistiske og narrative greb, gennem hvilke resultaterne skal formidles til læseren« (s. 211). Men at mikrohistorikeren er på det rene med det konstruktive moment i forskningen, fører ikke til skepticisme eller postmodernisme. Tværtimod. For Ginzburg har historien erkendelsesmæssig værdi.

Ginzburg læser tekster som tegn, dvs. at teksterne – eller sporene om man vil – behandles ud fra en semiotisk indfaldsvinkel. Men afkodningen af tegnene – læsningen af kilderne – hænger nøje sammen med hvad man kunne kalde den kulturelle bevisførelse eller henvisningen til virkelighedsprincippet: »Det moderigtige påbud om at studere virkeligheden som en tekst skal suppleres med bevidstheden om, at ingen tekst kan forstås uden referencer til ekstratekstuelle realiteter« (s. 172). Altså en utvetydig kommentar til eksempelvis Jacques Derridas teorem om, at der intet findes uden for teksten.

Tekstsamlingen indeholder også Ginzburgs efterhånden berygtede udfald mod den franske

religionshistoriker Georges Dumézil. Skudsmålet er Dumézils *Mythes et dieux des Germains* fra 1939, der ifølge Ginzburg rummer klare pro-nazistiske betragtninger. Ginzburg ønsker gennem Dumézils eksempel at anskueliggøre de berøringsflader, der i mellemkrigstiden fandtes mellem forskningen i – især – indoeuropæistikken og egentlig nazistisk propaganda. Denne kobling er på mange måder evident, men er ganske enkelt fejlagtig i forbindelse med Dumézil, og det er lidt uklart, hvilke motiver der ligger til grund for Ginzburgs angreb. Jeg skal ikke her gentage indlæggene i en omfattende debat, men blot nævne at Ginzburgs kritik i mine øjne bæres igennem på insinuationer og tvivlsomme ræsonnementer. Det klæder ham faktisk ikke – og artiklen står på sin vis i en grel modsætning til Ginzburgs ellers så fintfølede læsninger. For en ordens skyld skal det nævnes, at Didier Eribon med bogen *Faut-il brûler Dumézil?* (1992) ret så overbevisende har tilbagevist alle spekulationer om Dumézils nazistiske sympatier. Oven på artiklen om Dumézil er det en lise at vende bladet og gå igang med artiklen »Inkvistoren som antropolog«, hvor Ginzburg er tilbage i sit rette element.

Flere af bogens tekster er egentlig ikke andet end skitser. Dette giver på den ene side et fint indblik i Ginzburgs arbejdsproces. På den anden side virker teksterne ind i mellem ufærdige og uforløste. Interessante betragtninger følges ikke til dørs og argumentationsrækkerne synes enten abrupte, påståelige eller overfladiske. Det er ikke helt til at gennemskue Ginzburgs dagorden med disse *bevidst* ufærdige tekster. Kender man ikke til andre af Ginzburgs værker, vil denne tekstsamling sikkert virke en smule forvirrende, men har man læst et par af hans bøger, kan *Sportjæne* som et diskuterende og perspektiverende supplement til forståelsen af Ginzburgs mikrohistoriske univers.

Ginzburg er en lærd og belæst mand – ingen tvivl om det. Hans intellektuelle kontekstualiseringer og til tider imponerende overblik afspejler klassiske humanistiske dyder. Linien tilbage til Morelli er derfor mere end bare en koket reference. Morelli var en *connaisseur* par excellence. En både følsom og rationel betragter drevet af sin intuition og en unik iagttagelsesstrategi. Og måske er det netop, hvad Ginzburg selv er; en *connaisseur*. En kender, der med »*tæft, et sikkert blik og intuition*« (s. 110), følger sporene, og som Morelli udkaster sine tilskrivelsers og tolkninger for læseren. Selvom sporene ind imellem er blinde, og selvom sporhundens snudeskaft af og til forvirres, og vi derfor lokkes i den gale retning (som i artiklen om Dumézil), så er det i det store hele altid pirrende at læse Ginzburg.

Ulrik Langen

Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie i samarbejde med Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998, 463 s., 275 kr.

Denne bog er noget andet og meget mere, end titlen lover. Den er intet mindre end en fornyelse af kildeudgivelsestraditionen og tillige et særdeles nyttigt opslagsværk. Bogen er blevet til som en udløber af diskussionen om betimeligheden af ressourceforbruget ved at udgive komplette kildeudgaver. I Kildeskriftselskabet førte det til ideen om mere selektive kildepublikationer, der skulle være nøgler til de meget store arkivsamlinger fra nyere tid, som det er umuligt at udgive på traditionel vis.

Den foreliggende udgivelse blev vedtaget i 1992, og er blevet til i samspil med det i 1991 påbegyndte projekt *Stat, Forvaltning og Samfund*, i hvis skriftserie bogen da også er udgivet som bd. 9. Bogens 9 forfattere har enten arbejdet inden for forvaltningsprojektet eller i Statens Arkiver, hvor der er en lang tradition for forskning i forvaltningshistorie. Der har i følge bogens indledning aldrig tidligere i Danmark været arbejdet i så stort omfang med forvaltningshistorie. Det har gjort udgivelsen af bogen mulig, og det mærkes i høj grad bag de mange vidende tekster.

Bogen omfatter 103 kildetyper, som alle beskrives efter et fast skema. Først defineres og beskrives kildetypen, herefter gengives et udvalgt eksempel (nogle gange flere eksempler) i transskription; eksemplerne kommenteres og forklares ligesom lovgrundlaget gennemgås. Herefter følger gode og hjælpsomme oversigter over kildetypens anvendelsesmuligheder i fremtidig forskning og over, i hvilke administrative sammenhænge man kan finde de pågældende kilder. Endelig følger en litteraturoversigt, som foruden litteratur, der omhandler selve kildetypen, også medtager fremstillinger, som har benyttet de pågældende kilder.

Der ligger en kæmpeindsats bag disse kildebeskrivelser og bag redigeringen, som har formået at gengive et så uensartet materiale i en så overskuelig form. Der er nemlig ofte tale om kilder, som har anvendt faste skemaer eller opstillinger, som det er meget vanskeligt at gengive på fornuftig måde i transskriberet form. Overskueligheden er tit forbedret ved gengivelse af dele af den originale kilde – i enkelte tilfælde erstattes en transskription af en fuld gengivelse af en let læselig kilde. De ledsagende oplysninger og kommentarer er korte og komprimerede, men alligevel med meget stort og godt indhold af in-

formationer. Der er helt tydeligt også tænkt på den forudsætningsløse kildebruger, som ofte får gode råd med på vejen, ja hist og her også små advarsler med hensyn til kildebrugen. Bogen bliver utvivlsomt med sin informationstæthed et meget nyttigt opslagsværk, hvilket støttes af et godt emneregister.

Også udvælgelsen af de enkelte eksempler har krævet stort arbejde; der er mange spændende og underholdende eksempler imellem. Eksemplerne er – for tilfredsstillende at kunne illustrere kildetyper – i sagens natur fyldige og gode, hvilket naturligvis kan rumme fare for en vis skuffelse hos den bruger, der i andre sammenhænge finder frem til tilsvarende, men mindre fyldige, kilder. Som nævnt ledsages eksemplerne ofte af gengivelser af de originale kilder, men herudover har der været lagt vægt på at finde supplerende billedmateriale, hvilket har resulteret i en række interessante illustrationer efter malede, fotografiske eller trykte forlæg.

Bogen er opdelt i 11 afsnit efter forvaltningsområder, hver med egen indledning. De første tre afsnit behandler centraladministrationen, hvor Margit Mogensen har taget sig af det generelle afsnit og folketællingerne, mens Karl-Erik Frandsen behandler jordebøger og matrikler. Herefter følger lokalforvaltningen med afsnit om amtsforvaltning (Karl Peder Pedersen), skatteforvaltning (Claus Rafner), toldforvaltning (Ole Degn), rets-, politi- og fængselsforvaltning (Grethe Ilsoe), kirkeforvaltning (Ole Degn), skoleforvaltning (Erik Nørr), fattigvæsen og socialforvaltning (Inge Bundsgaard og Erik Nørr) og endelig sundhedsforvaltning (Jørgen Mikkelsen).

Bogen dækker således bredt, men alligevel er en række områder, f.eks. militærforvaltningen og den specielle forvaltning på en række centraladministrative områder ikke medtaget; det skyldes bl.a., at bogen afspejler de områder, der er blevet undersøgt inden for *Stat, Forvaltning og Samfund*. I betragtning af den gevinst, som bogens udgivelse udgør, er det svært at være kritisk over for denne begrænsning – måske kunne disse områder en gang i fremtiden blive genstand for en tilsvarende udgivelse.

Inden for de enkelte afsnit er kildetyperne fra de forskellige administrative niveauer søgt repræsenteret. Generelle kildetyper som f.eks. journaler, kopibøger m.v., er medtaget under centraladministrationen, selv om de anvendtes på alle forvaltningsniveauer. Udvalget af kildetyper er med enkelte undtagelser afgrænset til perioden 1750-1920; i forordet oplyses, at Kilde-skriftselskabet har planer om at følge udgivelsen op med et bind for perioden før 1750 og et andet for tiden efter 1920 – det kan man kun ønske bliver til virkelighed. De valgte eksempler fordeler sig for bogen som helhed jævnt ud over bogens tidsperiode, men i visse af bogens afsnit

er udvalget mindre jævnt fordelt, hvilket kun til dels er forklarligt ud fra de pågældende emneområder. Geografisk er bogens udvalg afgrænset til kun at omfatte kildetyper inden for kongeriget, dvs. at forvaltningen i Slesvig ikke er medtaget og ej heller Norge (før 1814), Island, Grønland, Vestindien mv. Vigtigt er det at bemærke, at de særlige forvaltningsforhold i København kun i ringe grad er medtaget.

På *embeds vegne* er i alle henseender en tiltalende og solid bog, også i det ydre. Den er således vel skikket til fremover at blive brugt hyppigt som et godt opslagsværk med et utal af gode, præcise oplysninger. Den vil blive brugt flittigt på arkivernes læsesale og af de mange brugere af originalt kildemateriale. Og som i andre gode leksika kan man ikke lade være med at fortabe sig i de mange spændende kildeeksempler og tilhørende oplysninger.

Mogens Thøgersen

Henrik Horstbøll: Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840, Museum Tusulanums Forlag, 1999, 791 s., 450 kr.

Henrik Horstbøll har skrevet et stykke vidtfavnende dansk boghistorie. Det empiriske skelet for bogens konklusioner er omfattende optællinger af de bevarede bogtryk og sammenligninger heraf med bevarede boghandlerkataloger og andre kilder til bogudgivelser. Herigennem når han frem til det interessante resultat, at langt de fleste bogtitler, der er udgivet i Danmark formentlig er bevarede. Dette gælder også for de billige bøger i små formater, der typisk var beregnet for et bredere publikum. Derimod er det langt fra alle udgivelser eller oplag af de enkelte titler, der er bevarede. Vi har altså de titler, der blev udbudt til salg, men en mere usikker viden om de enkelte titlers udbredelse.

Henrik Horstbøll tegner bredt hele bogmarkedets konturer. Det indeholder også mange latinske og tyske udgivelser og dyre lærde værker. Men hans hovedærinde er en analyse af de bøger, der var beregnede for menigmand, dvs. de billige bøger i små formater. Han analyserer deres indhold fra de allerførste udgivelser og frem til 1840, hvor mediet ændrede karakter, først og fremmest fordi papiret blev radikalt billigere.

Horstbøll benytter en ganske kompliceret flerdimensional metode til at karakterisere indholdet. Tre nøgletemaer er vigtige i indholdsbeskrivelsen. Det er kosmos: dvs. forestillingen om verdens metafysiske sammenhæng, hvad enten denne er religiøs, astrologisk eller af anden art. Topos: Den stedlige placering af hændelsen og tegningen af Jordens geografiske univers. Kro-

nos: Den tidsmæssige placering hvad enten det er i den cykliske årstid eller i den danske historiske tid eller i Verdens tid, hvor Kristi fødsel og dommedag er centrale.

Henrik Horstbøll grupperer de folkelige udgivelser i 5 emnekredse: De aktuelle flyveblade, den religiøse læsning, historier eller romaner, danmarks- og verdenshistorie samt almanakker og andre vejledninger i husholdningen. Der kan ses en række udviklinger i indholdet af titlerne i emnekredsene, men det viser sig også, at en ganske stor del af de allertidligst udgivne historier genoptrykkes løbende helt frem til 1800-tallet, således at der er en bemærkelsesværdig kontinuitet i de folkelige læsetilbud gennem den 300 år lange undersøgelsesperiode.

I den store kreds af religiøse skrifter handler forbavsende mange om døden, eller rettere om hvordan et kristent menneske rettelig bør forberede sig i de sidste dage og timer af sit liv. Disse skrifter havde en tematisk sammenhæng med de mange trykte ligprædikener. Skrifterne om forberedelse til døden kulminerede i 1500-tallet, men var fortsat hyppige i 1600- og 1700-tallene. Indholdet skifter dog karakter fra det konkret handlingsforeskrivende til trøsteord til den døende og forsikringer om sjælens udødelighed.

De små historier, der senere bliver til romanen, gennemgår også en interessant udvikling. En række klassikere introduceres allerede i 1500-tallet og genudgives helt frem til 1800-tallet. Henrik Horstbøll polemiserer mod den folkekulturelle tradition, der har villet se historierne som oprindelige nationale folkefortællinger. De fleste historier er af udenlandsk oprindelse. Et yndet tema i de første historier er djævlerier og guddommeligt indgriben. I 1700-tallet overtager det fremmede det overnaturliges plads, og den dominerende genre bliver robinsonaderne, hvor hovedpersonen oplever besynderligheder i eksotiske lande. Her blandes virkelighed og fantasi ofte frit.

Danmarkshistorierne eller rettere kongekronikerne er en anden populær emnekreds. Horstbøll viser, at selv om der udgives flere titler fra 1500-tallets rimkrønike op til 1700-tallet, så er indholdet forbavsende ens. De består alle af korte kongeportrætter, der indrammer den historiske tid. Den centrale konge i alle fortællingerne er Frode Fredegod, hvis gode regering opstilles som ideal.

Almanakkerne var sammen med salmebøgerne de mest udbredte udgivelser. De var oprindeligt rigt garnerede med varsler og spådomme, men her greb statsmagten ind i 1600-tallet og forbød den slags djævlerier. 1700-tallets statskontrollerede almanakker domineredes i stedet af praktiske råd til landmanden, lægeråd osv.

De omfattende indledende kapitler indeholder bl.a. en gennemgang af bogtrykkerkunstens historie, og den betydning bogtrykket er blevet

tillagt for oplysning og demokrati. Her analyseres fejringen i Europa af de fem hundredeårsjubiler siden bogtrykkets opfindelse i 1440. Også den historiske udvikling af opfattelsen af det folkelige bogtryk analyseres grundigt fra det tidlige 1800-tals romantiske læsning af folkebøgerne som oprindelig folkekultur til dekonstruktionen af folkebøgernes udsagnskraft fra 1960'erne.

Henrik Horstbøll understreger på den baggrund, at han ikke beskriver folkets læsning og kultur. Han undersøger ikke, om og hvordan udgivelserne blev brugt i Danmark. I stedet kalder han sin analyse for et stykke kommunikationshistorie, dvs. en beskrivelse af de læsetilbud, der var til rådighed for den brede befolkning. Det er i den nøje vurderede og kritiserede disputatsammenhæng en klog begrænsning, men den gør selvfølgelig konklusionerne lidt mere tamme.

Med *Menigmands medie* har kulturhistorikerne fået en meget kompetent kortlægning og indholdsbestemmelse af det danske bogmarked, som vil muliggøre en langt bedre brug af bøger som kilde i deres analysearbejde. Det er nok – udenfor de specifikt boghistorisk interesserede kreds – mest som baggrundslitteratur, at bogen vil vinde udbredelse. Henrik Horstbølls kombination af kvantitativ og kvalitativ kortlægning og hans forkærlighed for det flerdimensionale giver en kompliceret fremstilling, som gør den noget vanskeligt at læse.

Tyge Krogh

Bert Kelm: Rømo – et vesterhavspræget samfund 1, Erhverv og bolig. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 78, Aabenraa, 1999, 286 s., 268 kr.

Der er gennem årene skrevet meget om Rømo. Den lille særprægede vadehavso, dens befolkning og erhverv samt øboernes færden ude omkring på verdenshavene er blevet grundigt belyst i fortid og nutid på tysk og dansk i adskillige bøger og utallige artikler. Nu føjer Bert Kelm nye synspunkter og nyt kildemateriale til med sin bog *Rømo – et vesterhavspræget samfund*.

Kelm, der om vinteren er bosat i Hamburg, har gennem mange år opholdt sig i sin bolig på Rømo om sommeren og sideløbende studeret øen og dens samfund. På baggrund af et indgående arkivstudie i ind- og udland har han samlet et omfattende kildemateriale, som danner baggrund for en fremlæggelse af studierne i to bind, hvoraf det første bind nu foreligger.

Formålet med udgivelsen har været »at offentliggøre en systematisk samling og gengivelse af alle oplysninger, der findes om øens gamle

huse og deres beboere – et kildeværk og en registrant, hvor første bind udgør rammen for registranten, som følger i andet bind. Forfatteren nøjes imidlertid ikke med at kortlægge de mange kilder; han søger også at tolke en række sammenhænge til belysning af den historiske udvikling set i lyset af øens økonomiske, sociale, ejendoms- og erhvervsmæssige forhold.

Bogen er bygget op over 11 kapitler, der hver især er af varierende omfang, men som tilsammen giver et godt indblik i det omfattende kildestof og den store berøringsflade, som Rømø og dens befolkning til alle tider har haft til omverdenen. De første tre kapitler er viet Rømøes geografi og geologi, øens forskellige besiddere gennem tiden samt befolkningen og dens uddannelse. Vi får beskrevet den lille klitøes tilblivelse og præsenteret de mange forskellige kort over øen, hvoraf; især navnestoffet og geografiske forhold – beliggenhed, bebyggelser, ejendomme og steder – udgør en primær kildeværdi frem for kortenes nøjagtighed. Trods de mange smukke rømøkort, som på flere måder udgør vigtige kilder, er det dog først med Videnskabernes Selskabs konceptkort (1796), vi får et nøjagtigt overblik over øens gårde og kådnersteder (huse med og uden jord) samt deres beliggenhed. Fremhæves bør også geografen E. Moritz' detaljerede og ret enestående kort fra 1908, der bygger på det første målebordsblad (tysk), hvortil Moritz har tilføjet et utal af lokale stednavne og geografiske angivelser.

De ældste vidnesbyrd om øen stammer fra *Kong Valdemars Jordebog* 1213. Kelm redegør for såvel de verdslige ejeres tilhørsforhold som for kirkens ejendom. I begyndelsen er der få og spredte kilder at bygge på, men fra senmiddelalderen og efter reformationen bliver kilderne rigere og mere fyldige. Allerede fra ca. 1300 bliver Rømø en del af det sønderjyske hertugdømme. Fra først i 1400-årene og 460 år frem til afståelsen af Sønderjylland efter krigen i 1864 var øen i retslig og administrativ henseende delt i hhv. en kongerigsk (hele Sønderland) og en hertugelig del (det meste af Nørreland), hvilket besværliggør forskningen. For at gøre det endnu mere indviklet, bestod bebyggelserne i øens nordlige del både af kongerigske og hertugelige ejendomme, der lå ind imellem hinanden. På baggrund af kilderne og ud fra eget skøn bringes en række oversigter over gårdenes sandsynlige tilhørsforhold, forholdet mellem bygnings- og befolkningstal samt over befolkningens aldersstruktur.

I fire kapitler behandles Rømøes erhvervsstruktur og næringsveje samt de økonomiske forhold frem til 1800. Om øens første beboere vides ikke meget med sikkerhed. De baserer tidligt deres næringsgrundlag på klitøens sparsomme resursegrundlag i kombination med fiskeri, vadehavssejlad og deltagelse i ribehandelen.

Med sin strategiske beliggenhed ved Listerdyb, udgjorde Rømø Ribes ladeplads og vinterhavn for byens handelsflåde, hvori rømøboerne også havde økonomisk andel, foruden at de i stort omfang bemandede skibene. Under svenskekrigen 1643 blev næsten alle skibe afbrændte, herunder også øens egne skibe, og fra det tidspunkt vendte øens økonomiske og erhvervsmæssige situation. Fra anden halvdel af 1600-tallet indledes den periode, som betegnes grønlandsfarten, hvorunder øens søfolk involverede sig i hvalfangst, senere sælhundefangst, på hollandske og hanseatiske skibe i det nordlige Ishav. Det er fra den periode, Rømø er kendt for sine mange kommandører (kaptajner), der bringer økonomisk velstand til øen. I slutningen af 1700-tallet, hvor hvalfangsten aftog, slog rømøboerne sig på den såkaldte islandsfart – fragtsejlad og fangst af torsk ved Island med udgangspunkt i bl.a. Det Islandske Kompagni i København. Men sejlad med skibe, der var bemandede med rømø-søfolk, foregik også fra mange andre havne på vadehavskysten og danske havnebyer. I 1800-tallets slutning gik udviklingen i retning af sejskibenes afvikling og stigende dampskibsfart. Søfolkene tog hyre i fremmede havne, og nåede nu derfor sjældent hjem til Rømø som i sejskibenes mere sæsonprægede tid. Med sejskibenes tilbagegang forsvandt også den særlige ekspertise, rømøboerne besad som søfolk. I takt hermed fulgte afvandringen fra øen, og først da begyndte man at opprioritere landbruget.

Kelm fremhæver øens landbrug tilbage fra tiden før sandflugtens gentagne hærgen i 1600- og 1700-tallet greb ødelæggende ind. Ødelæggelserne gik især ud over det sandede Sønderland, hvor bebyggelser af huse med eller uden jord og mindre kådnersteder i stigende omfang bredte sig fra midten af 1600-tallet. Modsat fandtes på Nørreland store gårde med relativ større og mere frugtbare jordtilliggende, bl.a. på grund af Juvremarsken.

Rømøes landbrug i ældre tid skal imidlertid frem til slutningen af 1800-tallet næppe vurderes på linje med traditionelt jordbrug, som det blev drevet inde på fastlandet. Det skal overvejes ses i lyset af en efterhånden stigende og økonomisk indbringende stuedrift, der foregik i et nøje samspil med fastlandets geestbønder. Agerbruget fungerede for de fleste mest som et supplement til andre »næringskilder«, og gav på intet tidspunkt et reelt overskud, ja man måtte endog importere såsæd og brødkorn. Landbrug var af sekundær økonomisk betydning i forhold til den indtjening, der kom fra søfarten, hvorfor det fortrinsvis skal ses i relation til beboernes udbredte selvforsyningsøkonomi. Her indgik det som et vigtigt og nødvendigt led i det enkelte husholds næringskombination, hvis sammensætning – der ofte bestod af mange facetter – var størst for de laveste sociale grupper. For øens

gårde – det være sig de store kommandørgårde, kådnersteder og huse med eller uden jord (blot en lille kålkave) – var søfarten og den »*havvænte økonomi*« den væsentligste økonomiske kilde til opretholdelse af befolkningens dagligdag. Et egentlig økonomisk overskud baseret på jorden forekom kun for salg fra kvægavl.

Bogens sidste 5 kapitler er viet Rømøes bebyggelse, bygninger og boligindretning, navneskik og arvedeling samt definitioner af de forskellige ejendomme. Hertil kommer et afsluttende kapitel om kilder til ejendomshistorien. Kelm gennemgår rømøhusets grundplan, byggestil og arkitektur, dets indretning og bohavede; vi finder her en boligindretning og -kultur som er specielt på grund af århundreders søværts forbindelser til en større omverden.

Kelms bog udviser på én gang bredde og detaljer, som nogle steder i forløbet kan være svære at sammenfatte til et større overblik. Der optræder mange overskuelige tabeller og diagrammer over beregninger af øens befolkning, antal gårde og huse, økonomiske forhold og indtjening. Ikke alle tal er angivet med lige stor sikkerhed. Flere steder er vi på »*formodningens grund*«, og der optræder adskillige dristige skøn og antagelser. Dette bevirker, at flere af bogens mere sammenfattende resultater nok i nogen grad bør tages med et vist forbehold, hvilket forfatteren da også gentagne gange gør opmærksom på.

Bogens styrke ligger i det omfattende og forskelligartede kildemateriale, som Kelm har samlet og fremlagt. Fremhæves bør også de mange fortræffelige billeder, kort og tegninger, der underbygger teksten som en vigtig kilde. Bogen bliver således et nyttigt værktøj for den, der fremover vil forske videre i den særprægede vadehavsøes historie, dens specielle bygnings- og boligkultur samt øens befolkning gennem historien.

Gunnar Solvang

Esther Petersen: Sygeplejesagens pioner. Henny Tscherning 1853-1932. Dansk Sygeplejeråd, 1998, 104 s., 155 kr.

I 1999 fejrede Dansk Sygeplejeråd sit 100-års jubilæum. Samme år stemte sygeplejerskerne nej til deres ny overenskomst, og gik i strejke. Til deres store frustration blev overenskomstforslaget en uge senere ophøjet til lov. Senere på året kom det frem i pressen, at nogle amter havde »følt sig tvunget« til at give en bonus til sygeplejersker for at få besat stillinger på visse afdelinger. Som modydelse skulle sygeplejerskerne forpligte sig til at blive på den pågældende afdeling i mindst et halvt år.

Jubilæumsårets begivenheder ville utvivlsomt have forbavset Henny Tscherning, der var Dansk Sygeplejeråds første formand og emnet for denne bog. Beretningen om hendes vej til professionen og den faglige topstilling dokumenterer tydeligt, at der løber meget vand i stranden på 100 år. Gennem tre afsnit beskriver Esther Petersen Henny Tschernings liv og værk. Hendes barndom og ungdom blev tilbragt i det københavnske borgerskab. Hun var den ældste af 10 søskende i en embedsmandsfamilie og fik som 17-årig ansvaret for husholdningen. Der lærte hun organisering. I en alder af 25 blev hun optaget som elev på Kommunehospitalet i 1878. Hendes motiver til at søge et erhverv er ikke beskrevet, men måske havde hun opgivet at blive gift. Det lå ikke lige for, at piger af hendes klasse søgte uddannelse. I bogens anden del beskrives hendes tid som elev og udlært. Hun var på studierejser til Nightingskolen i London samt til hospitaler i Berlin og Edinburgh. Hjemme igen forsøgte hun at overføre noget af alt det, hun havde set og lært til danske forhold, men måtte erfare, at det ikke var let at reformere sundhedsvæsenet, domineret som det var af lægerne, der vidste bedst og som selvfølgelig alle var mænd. Denne del af hendes liv endte med, at hun som i lægeromanerne blev gift med lægen, opgav sit erhverv og fik fire børn. Her ville en almindelig kvindehistorie fra denne tid ende, men nu begyndte Henny Tschernings tredje livsfase.

I 1899 blev hun opfordret til at stille op til posten som formand for det nystiftede Dansk Sygeplejeråd. Som hjemmegående havde hun været aktiv på det teoretiske sygeplejeområde, så hun blev ikke trukket frem fra glemslen, men det var en intern strid om hvem, der skulle være formand, der bragte hende frem som kompromiskandidat. Hun påtog sig opgaven, som nærmest blev en livsopgave, idet hun forblev formand gennem 27 år. På det private område forlod Henny Tscherning mand og børn i 1906 og blev skilt. Hvis jeg læser rigtig mellem linierne, så var det manden, der var årsag til bruddet og ikke hendes faglige arbejde. Hun arbejdede ulønnet til 1920 og døde i 1932.

Kapitlerne om initiativerne til organisering af sygeplejerskerne og de møder, der skulle til for dette blev en realitet, viser som i mange andre tilfælde de vanskeligheder kvinder havde med sig selv og hinanden i spørgsmål om faglighed og organisering. De mange stridigheder er underholdende læsning, der bidrager til billedet af kvinder på arbejdsmarkedet. Henny Tscherning var en af de kvinder, der fandt sin sag og blev ét med den.

Karen Hjorth

Torben W. Smith: Vi vil rejse nye huse. Statshusmandsloven af 1899, Landbohistorisk Selskab, 1999, 116 s., 128 kr.

I anledning af 100-års jubilæet for statshusmandslovens vedtagelse har Landbohistorisk Selskab taget det prisværdige initiativ at udgive Torben W. Smiths afhandling om emnet, oprindeligt udarbejdet som universitetsspeciale i 1971. Bogen omhandler indgående baggrunden for og forløbet af forhandlingerne i Rigsdagen samt lovens praktiske udførelse i årene frem til 1902. Endvidere gennemgås mere kortfattet debatten om lovens revision i årene 1904-1921.

Husmandsproblemet stod centralt i 1890'erne, hvor landøkonomiske hensyn om fastholdelse af arbejdskraften forenedes med socialpolitiske tiltag over for en udsat samfundsgruppe. Det store spørgsmål var dog, om man med loven om tilvejebringelse af jordlodder til landarbejdere skulle hjælpe dem så meget, at de reelt blev husmænd, som kredse inden for Venstrereformpartiet ønskede, eller om man netop skulle sætte grænsen for jord så tilpas lavt, at landarbejderne fortsat i betydeligt omfang blev nødt til at tjene til livets opretholdelse ved at arbejde for andre, på de store og mellemstore brug.

At det sidste var det gængse synspunkt fremgår klart af landbokommissionens betænkning, som forelå i 1896. Her tales der om »at sikre en god og pålidelig arbejdskraft til landbruget«. De følgende års debat i Rigsdagen afspejler tydeligt skellet mellem det bondedominerede Folketing, og end der var adskillige nuancer i billedet, og det godsejerdominerede Landsting. De største stridsemner var egenkapitalens størrelse, jordloddernes størrelse og ejendomsværdien. Den overordnede landspolitiske kamp var stærkt medvirkende til at debatten trak ud i flere år, men valgmåden (flertalsvalg i enkeltmandskredse) var også med til at mange forskellige, regionalt betingede, synspunkter kom frem. Omvendt tilsagde samfundsudviklingen – og frykten for socialismen – at der *måtte* findes en kompromisløsning, og efter valget i 1898, hvor Venstrereformpartiet vandt pænt frem, lykkedes det landbrugsminister Alfred Hage (H) at tilvejebringe det forlig, der også blev lovens indhold fra 1. oktober 1899.

Ifølge statshusmandsloven skulle ansøgerne selv stille med 1/10 af låneværdien, arealet skulle være mellem 3 og 5 tdr. land, renten skulle være 3% med en afdragsfri periode på 5 år. Men var disse krav realistiske? Derom havde der været mange meninger undervejs, og Torben W. Smiths undersøgelse giver svarene frem til og med 1902. I de første år oprettedes i alt 456 husmandsbrug, heraf lå de 70% i Jylland. Det var langt færre end forventet, og den geografiske spredning var stor især pga. jordpriserne. Til

gængæld var hovedparten af husejerne i besiddelse af en egenkapital på mellem 600 og 1000 kr., altså væsentlig mere end forudset, idet tanken var at tilgodese uformuende landarbejdere. Den typiske ansøger var i slutningen af 30'erne og gift. Da de samtidig skulle have mindst 5 års forudgående beskæftigelse ved landbruget er det forventeligt, at den første generation af statshusejere udviste en høj grad af stabilitet både som brugere og som skyldnere til statskassen. Den gennemsnitlige »levetid« for de første ægtepar var 21 år, og mere end hvert 4. brug var efter 30 år stadig i den samme families besiddelse. Frykten for at statskassen ville lide tab, som især højrepolitikere havde fremført, blev grundigt gjort til skamme. Frem til 1930 var mere end 90% af ejerne i stand til fuldt tilfredsstillende at klare afdrags- og renteydelser. I nogle få tilfælde gennemførtes tvangsauktioner uden tab for statskassen, og kun i 4 tilfælde led staten direkte tab på nogle få tusinde kroner, hvilket skal ses i forhold til den samlede lånesum på ca. 1,5 mio. kr. I øvrigt blev en del lån indfriet efter relativt få år af mange forskellige grunde, ikke mindst i perioder med gode priser på landbrugsprodukter.

Når statshusmandsfamilierne klarede sig pænt, var det dog ikke pga. brugsstørrelsen. Tværtimod var det for hovedpartens vedkommende (i 1905: 88%, i 1911: 71%) nødvendigt at tage arbejde for andre i betydeligt omfang, i 1905: 133 dage i gennemsnit, i 1911: 97 dage. Bag disse tal gemmer sig en del udsving på +/- 15 dage, afhængigt af brugets størrelse og beliggenhed. Tallene stemmer ikke helt med Danmarks Statistiks undersøgelse fra 1912 (*Stat. Medd.* 4.39.6), om end tendensen er den samme, men de dokumenterer dog at loven om tilvejebringelse af jordlodder til landarbejdere også kan fortolkes som loven om tilvejebringelse af landarbejdere for jorddrotter, som allerede samtidige kritikere hævdede; men tallene fortæller også, at denne afhængighed med årene blev mindre. Den forbedrede økonomi underbygges af opgørelser over besætningernes størrelse. Allerede i 1900 havde statsbrugene knap 2 køer i gennemsnit, i 1911 var tallet knap 3. Mens 2/3 af brugene var uden hestetrækraft i 1905 var billedet i 1911 omvendt. Halvdelen havde 1 hest, mens 19% havde 2. Udviklingen for ungkreaturer og svin viser samme tendens. I 1911 var der 5-6 svin pr. brug.

Torben W. Smiths oprindelige undersøgelse stopper som nævnt allerede i 1902. Det fremlagte materiale om pionergenerationen af statshusmænd er yderst interessant læsning, og man kunne derfor i forbindelse med jubilæet have ønsket sig en videreførelse af emnet frem i tid, f.eks. til 1921. Med det politiske systemskifte i 1901, dannelsen af Det radikale Venstre i 1905 samt ikke mindst de mange husmandsforenin-

ger stod det nemlig hurtigt klart, at der med statshusmandsloven kun var taget det første skridt. Både landøkonomisk og politisk var der lagt op til både en videreførelse og -udvikling af husmandsbruget som begreb. Fra 1909 var sigtet det selv bærende familiebrug, og rammerne blev i nogen grad – og under skyldigt hensyn til Landstinget – ændret i overensstemmelse hermed. Først med lovrevisionen i 1921 kan man dog hævde, at der var skabt grundlag for reelt selvstændige husmandsbrug. Det skete under en venstre regering med Th. Madsen-Mygdal som landbrugsminister og givetvis i ideologisk konkurrence med jordlovene fra 1919, der bl.a. opererede med jordrentebrug af geogistisk tilsnit, af kritikere benævnt statsfæste.

Bogen slutter med gengivelse af nogle vurderinger af (stats)husmandsbruget som økonomisk produktionsenhed, som social advancementsmulighed med de mentalitetsændringer dette medfører, når lønmodtageren bliver selvstændig. Kulturgeografisk har husmandsbrugets epoke interesse derved, at mange af bygningerne endnu eksisterer, om end deres udseende og funktioner ofte er ændret væsentligt. Som landbrug er husmandsbrugets dage imidlertid talte.

Torben Hansgaard

Troels Rasmussen og Lene Wul: Flygtning 38. Baggrunden og rammerne for de sudertertyske flygtninges ophold i Danmark 1938-45. Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa 1999, 243 s., 195 kr.

I marts måned 1938 måtte udenrigsminister Peder Munch overfor den tyske gesandt Cecil von Renthe-Fink forklare, at den danske regerings støtte til de forskellige private hjælpekomiteer for eksilerede personer fra Tyskland ikke modarbejdede tyske interesser og ikke var en provokation overfor Det tredje Rige. Et halvt år senere besatte Hitlers tropper Böhmen og Mæhren. Dermed blev flygtende sudertertyskere pludselig en realitet – også i lille Danmark.

Det er udgangspunktet for en undersøgelse, som oprindeligt startede med specialeskrivning for de to forfattere på historiestudiet ved Odense Universitet i 1994. Studierne blev heldigvis fortsat og kan placeres indenfor den danske gren af den såkaldte eksilforskning, hvor især Hans Uwe Petersens mangeårige indsats er kendt af mange. Troels Rasmussens og Lene Wuls studier af den sudertertyske flygtningeaktion er gået i flere retninger, således at grundlaget for en helhedsopfattelse efterhånden er etableret og Troels Rasmussen har redigeret og bearbejdet studieresultaterne til syntesens form. Resulta-

tet er i nærværende bog blevet en redelig gennemgang af det omtalte forhold fra forhistorie og frem til efterkrigstiden. Kildegrundlaget omfatter først og fremmest indberetningerne fra danske repræsentationer i udlandet i Udenrigsministeriets arkiv, udlændingesager i Rigspolitichefens arkiv, indfødsretssager i Indenrigsministeriets arkiv samt Matteotti-komiteéns arkiv. Sidstnævnte komité var integreret i den socialdemokratiske arbejderbevægelse og opkaldt efter den italienske socialist, som i 1926 myrdedes af fascister. Forfatterne har desuden inddraget de såkaldte emigrantsager i Statsadvokaten for Særlige Anliggendes arkiv fra de første år under besættelsestiden. Endelig er svensk og tysk kildemateriale konsulteret. Der er således tale om en solid kildemæssig undersøgelse.

Tæt ved halvdelen af bogens sider er brugt til at beskrive baggrunden for sudertertyskernes ophold i Danmark samt vejen herop. Det er en helt rigtig vægtning, for det er i Socialdemokratiets, regeringens og myndighedernes håndtering af sagen, det egentligt interessante ligger. Forfatterne kalder konsekvent de pågældende sudertertyskere for flygtninge. Samtiden var mere splittet. Man får det indtryk, at befolkning, politikere og myndigheder vaklede mellem at kalde de pågældende mennesker for »tyske emigranter« og flygtninge. Det var her spændingsfeltet lå. Forfatterne påpeger, at vi ikke i dag forstår situationen for de landflygtige mennesker og deres behandling i Danmark, hvis ikke vi bl.a. medtænker tidens meget restriktive fremmedpolitik (s. 158). Sagen er vel den, at udlændinge i Danmark ifølge den gældende lov kun kunne være enten turister eller arbejdsindvandrere, og for de sidstnævnte var der siden tillæg af 1926 til fremmedloven lagt meget snævre grænser. Politimestrene skulle overvåge, at fremmede kun indvandrede til fag uden arbejdsløshed og områder af landet uden bolig mangel. I mellemkrigstiden samt i øvrigt et stykke tid efter 2. verdenskrig betød sådanne bestemmelser i realiteten et indvandrerstop. Noget flygtningebegreb fandtes ikke juridisk, det var knapt nok skabt politisk og kun under overvejelse teoretisk i 1938, da det sudertertyske problem blev nærværende.

Først med FN-deklarationen om menneskerettigheder i 1948 fik det internationale samfund – herunder Danmark – et grundlag at definere flygtninge ud fra. 10 år før var der mere åbenlyst tale om en politisk vurdering. Her er det tilsyneladende lykkedes for forfatterne at gøre et scoop. Det forekommer med den foreliggende undersøgelse godtgjort, at der fra dansk side blev tale om en håndsrækning fra socialdemokrater i Danmark til flygtede tysktalende socialdemokrater i Tjekkosllovakiet. Kernepunktet i argumentationen er den socialdemokratiske flygtningekomité – Matteotti-komiteéns – mere

eller mindre direkte indblanding gennem initiativ til den danske regerings engagement i sagen og ikke mindst i udvælgelsen af de flygtninge, som kom til Danmark. Ved nærmere eftertanke er det måske ikke så overraskende eller mærkværdigt, at den danske Matteotti-komité – som var stiftet i 1933 – benyttede sig af de muligheder, som bød sig. Hans Hedtoft-Hansen var en af de drivende kræfter i komitéen og forbindelsen til arbejderbevægelsen i øvrigt og regeringens socialdemokratiske ministre – ikke mindst justitsminister K.K. Steincke – var tætte. Derfor var det ikke så svært for Matteotti-komitéens sekretær – Richard Hansen – at komme med i delegationen til Prag og sørge for hurtig kontakt til det sudetertyske socialdemokrati, som man derefter samarbejdede med mht. udvælgelsen af flygtninge til Danmark. Og derfor var det ikke så svært for K.K. Steincke at forsvare sagen i Rigsdagen, da han i sin redegørelse om aktionen bl.a. fortalte, at der hovedsageligt var tale om midaldrende arbejdere, nogle af dem jøder men ingen »kommunistiske Provokatorer eller uheldige Personer«.

Spørgsmålet er imidlertid, om ikke forfatterne her lader sig forføre af et forud for analysen fastlagt resultat. Det kan jo være, at Richard Hansen deltog, fordi han med sin egen tyske socialdemokratiske baggrund forventedes at have let ved at skabe den fornødne kontakt. Man kan jo lægge vægten på den tysk kulturelle baggrund eller den socialdemokratiske baggrund, som man nu har lyst. Det gjorde Steincke og det gjorde de danske borgerlige partiers medlemmer af finansudvalget, som stillede spørgsmål til Matteotti-komitéens medvirken. Forfatterne mener, at det var fordi de borgerlige partier ikke ønskede »at puste til ilden«, at de undlod at stemme (s. 65). Nuvel, men hvilken ild? De borgerlige politikere vidste, at deres stemmelæggelse ingen praktisk betydning ville få, men blot betød at de ikke tog politisk ansvar for sagen. Det var vel det samme som at markere, at de borgerlige accepterede tingenes tilstand, at de ikke kunne ændre noget, men at de ikke ville lægge navn til noget, de mente var et socialdemokratiske projekt. Andet og mere var der vel ikke i det. Det kan formentlig tolkes som forfatterne gør, når de konkluderer, at justitsministeren førte Finansudvalget bag lyset med sine svar, men de refererede svar synes nu heller ikke at være helt forkerte. Snarere overdrev og underdrev Steincke efter behov i sagen og når han sagde i både Rigsdagen og Finansudvalget, at Matteotti-komitéen ikke ville blive involveret i det praktiske arbejde med flygtningene efter ankomsten til Danmark, så kunne det jo være en hensigt og ikke nødvendigvis et politisk løfte. Man skal altså alt i alt nok være forsigtig med at konkludere for firkantet omkring Socialdemokratiets deltagelse i aktionen. Dermed ikke

sagt, at det skulle være forkert, når forfatterne analyserer sig frem til, at hele aktionen var dybt præget af Socialdemokratiet. Det er nok hævet over enhver tvivl, men arbejderbevægelsen var også stærkere end nogensinde før eller siden og det ville faktisk have været underligt, hvis ikke aktionen var præget af det. Forfatterne viser jo selv en helt tilsvarende udvikling i Sverige i denne sag (s. 82-83). Socialdemokraterne så sig selv som det eneste værn mod nazisme og fascisme. Derfor var kampen mod nazisme og fascisme helt integreret med indsatsen for socialistiske flygtninge. I Danmark var det af samme grund helt naturligt, at det var Hans Hedtoft-Hansen, som på mange måder netop var personificeringen af begge indsatser. Det er synd, at den ellers velskrevne analyse og fremstilling af flygtningeaktionens forhistorie skal styres af jagt på sensationer i en skov uden overraskelser.

Det blev til 163 sudetertyske flygtninge, som kom til Danmark i 1938-1939. Da den danske regering afviste at modtage flere flygtninge, var man ikke alene om denne holdning. De nordiske lande stod sammen om det negative svar til Folkeforbundets højkommisær, som siden januar 1939 havde overtaget ansvaret for alle sudetertyske flygtninge. Fra regeringens side mente man, at man havde gjort hvad man magtede også under hensynet til den kritik, man havde været udsat for. Det var et tak for sidst til oppositionen, men også en holdning funderet i en udbredt opfattelse af situationen i samtiden. Forfatterne har uden tvivl ret, når de skriver, at »den skepsis, som den danske regering generelt nærrede ved at modtage nazismens ofre, bundede dog også i økonomisk smålighed samt en god portion fremmedfrygt. En frygt, som i øvrigt blev delt af hovedparten af de europæiske demokratier« (s. 83).

Af de 163 sudetertyske flygtninge emigrerede 64 allerede i sommeren 1939 til Canada. En del af de øvrige flygtede til Sverige den 9. april 1940 eller i dagene umiddelbart herefter. En mindre gruppe ventede med at flygte til Sverige til efteråret 1943. Ved befrielsen opholdt der sig 79 af de »danske« sudetertyske flygtninge i Sverige. Af dem vendte 54 tilbage til Danmark og inden udgangen af 1959 var 48 af disse meddelt dansk indfødsret.

Der var altså ikke tale om nogen stor aktion, og det blev ikke så mange mennesker, som fandt deres varige opholdssted her i landet. Omstændighederne gjorde Canada og Sverige til alternativer. I lyset af aktionens lidenhed er det netop interessant, at det blev en indsats, som gav anledning til relativ megen omtale og stillingtagen for og imod i Danmark. Sudetertyskerne i Danmark er først og fremmest interessante, fordi opfattelsen og behandlingen af dem blev så anderledes i 1938-1940, end den der blev de østpreussiske tyskere til del efter befrielsen i maj 1945.

Den danske stat var absolut den, der kom til at bære hovedudgifterne med den sudetertyske flygtningeaktion. Staten havde fra første færd, som forudsætning for overhovedet at gå ind i aktionen, at de sudetertyske flygtninge skulle rejse videre til oversøiske lande. Også denne holdning delte den danske stat med de fleste andre europæiske stater. I betragtning af, at man egentlig blot regnede med et midlertidigt ophold i Danmark for flygtningene, kan myndighedernes holdninger – som de er spejlet i handlinger overfor flygtningene – med rimelighed tolkes endog endnu hårdere, end forfatterne i denne bog har gjort det.

Forfatterne har valgt at følge flygtningene i Danmark gennem en beskrivelse af deres forhold set udefra. Det bliver næsten et perspektiv oppefra, hvilket er synd for fremstillingen. Lige meget, hvor flittigt forfatterne tæller på de 163 flygtninges forhold og fortæller om, hvor mange der gjorde det ene og det andet, lige lidt kan deres situation opleves som nærværende. Og der vil hele tiden være områder, hvor forfatterne kunne have talt videre. Hvordan gik det f.eks. for de sudetertyske børn, som kom i den katolske skole i Odense? (s. 124). Er det overhovedet rimeligt med statistisk metode på nationalt niveau, når grundlaget er så lille et antal skæbner som 163? Det kunne formodentlig have været givende, hvis forfatterne havde ladet en grundig fremstilling af enkelt-skæbner indgå med meget større vægt og i mere fremtrædende form. Det forekommer så meget desto mere naturligt, når der i bogens flotte illustrationsmateriale indgår en hel del private optagelser fra »Forfatterens samling« og det i omtalen af kildematerialet faktisk fremhæves, at udlændingesagerne i politiets arkiver er »ganske detaljerede« (s. 168). En biografisk tilgang havde formodentlig været mulig, og havde helt sikkert været relevant, når det trods alt blot er 163 menneskeskæbner, det hele handler om.

Det er et spændende emne, som her er taget op af Troels Rasmussen og Lene Wul. Vi må uanset undersøgelsens form være taknemmelige over for forfatterne, som hermed demonstrerer, at flygtningepolitikens skabelsesberetning i Danmark også er andet end en historie om opgør med antisemitisme.

Henrik Zip Sane

Bo Fritzboeger (red.): Skoven i lokalhistorien. Dansk Historisk Fællesråd og Skovhistorisk Selskab, 1999, 111 s., 150 kr.

Man kan ikke hævde, at de danske skoves historie hverken som nationalt fænomen eller for så vidt ang. specielle forhold og emner er et forsømt

forskningsfelt. Det har bl.a. – og især – redaktøren af det her anmeldte værk ydet sit væsentlige bidrag til. Ikke desto mindre må man konstatere, at der er to centrale tilgangsvinkler til emnet, der ikke hidtil har været systematisk bearbejdet, nemlig den metodiske, herunder spørgsmålet om kildegrundlaget, og den lokale. Begge aspekter indgår naturligvis i værker om enkeltskove eller de danske skoves historie, men som særskilt objekt har de to forhold ikke været behandlet. Det sker nu med bogen *Skoven i lokalhistorien*. Hensigten med bogen er, jf. pressemeddelelsen, at udgive en samling »metahistorier«, der ikke blot skal være en antologi af læseværdige artikler om et bestemt emne i en bestemt lokalitet, men også kunne bruges som inspiration og håndbog for den læser, der måtte ønske at arbejde med skovens historie i sin egen lokalitet. Et ambitiøst projekt, med andre ord.

Den grafiske tilrettelægning af *Skoven i lokalhistorien* er udmærket. Bogen er i hardback, brødteksten tospaltet, ganske tættrykt men velillustreret, og redaktøren har gjort sig den ulejlighed at etablere et fortløbende noteapparat, placeret samlet bagest i bogen (s. 103-109), og tillige rubriceret under de enkelte artikler, så opslag er let, de relevante noter hurtige at finde. Desuden er bogen forsynet med centrale forfatteroplysninger (s. 110-111), så vi ved, hvem vi har med at gøre, nemlig en række eksperter i forskellige aspekter af skovens historie. Emnerne er mangfoldige, og hvert emne er centralt og overbevisende behandlet, hvorfor alle bogens artikler da også kort skal omtales.

Arkæolog Jesper Laursen indleder bogen med artiklen »Fortidens spor i skovene«, der på udmærket vis angiver måder at opdage »skjulte« spor efter menneskelig aktivitet i kulturlandskabet, i dette tilfælde i skovene syd for Århus. En yderst informativ artikel, der nævner eksempler på levn efter menneskelig aktivitet, fra råstofudnyttelse af forskellig art til fritidsbrug, og tillige gør opmærksom på en række uregistrerede fortidsminder i skovene ved Århus, og tillige angiver, at lignende forhold må gøre sig gældende andre steder, hvilket foranlediger forfatteren til at opfordre lokalhistorisk interesserede til at tage fat på denne oplagte opgave. Laursens artikel peger således på et konkret projekt, hvilket er i tråd med bogens intention. En væsentlig indvending mod Laursen er, at han i noterne stort set kun henviser til egne arbejder i stedet for til de primære kilder, der opremses til en start. Det havde været på sin plads at give præcise henvisninger, netop for at vise konkrete anvendelsesmuligheder. Dr. agro. Erik Holmsgaard har i »Skovdyrkningen former skoven« givet en oplysende opsats, som både fortæller historie, naturhistorie og om menneskets indgreb i skoven fra fortid til nutid. Lokaliteten er Frejlev Skov på Lolland, og Holmsgaard formår at for-

tælle en »Frejlev skovs historie« i kort form, og afslutter i øvrigt med et give råd og vink om skovarbejde for lægmand. »Naturen – den levende historiefortæller«, af ph.d.-studerende Bente Jessen Graae og lektor Peter Milan Petersen indgår som publikation nr. 12 fra forskningsprojektet Fortid og flora under forskningsrådsprogrammet Menneske, landskab og biodiversitet. Der er tale om et potentielt kontroversielt arbejde, der ud over at redegøre for alment anvendelige iagttagelsesmetoder på få linier tillige behandler danskerens natursyn, idet forfatterne indledningsvis omtaler skoven som menneskeskabt kulisse. Man kan hævde, at titlen er misvisende. Det er ikke naturen, der fortæller. Det er menneskets indgreb der lader sig aflæse i det, der strengt taget må betegnes som ødelagt eller i det mindste manipuleret natur. Forfatterne redegør da også glimrende for skovdyrkingens konsekvenser, som den lader sig påvise i vegetation, udbredelse og vækst.

Lærer ved Forskningscentret for Skov & Landskab Ebbe Bøllehuus redegør for »Skovbrugets værktøj« i en artikel, der giver et godt overblik over udvikling og afvikling af skovbrugets værktøj, og som tillige er god at få forstand af for museumsfolk, der har skove og skovbrug i deres ansvarsområde, mens mag.art. Lilly Wiberg med udgangspunkt i en etnologisk undersøgelse af Vallø Stifts skovbrug i »Skovbrugets arbejdere« fortæller om de folk, der bruger værktøjerne, og om uddannelse, vilkår og selvforståelse i.f.t. andre jobs i perioden 1920-1985. For såvel Bøllehuus' som Wibergs bidrag gælder det, at udviklingen tegner en linie fra hårdt arbejde med dårlige og tunge redskaber, men udført i fællesskab med andre, til mindre hårdt arbejde med højeffektive redskaber, men udført i tiltagende isolation og under akkordmæssige vilkår, der gør det vanskeligt at skelne skovarbejderens fra industriarbejderens vilkår, uagtet en sådan påstand ikke vil blive taget for gode varer blandt skovarbejdere.

»Skovbrugets personalhistorie« af cand.mag. Tommy P. Christensen er metodisk set bogens bedste bidrag. Med skovrider L.P. Nellemann i Hesnæs på Falster som udgangspunkt eller undersøgelsesobjekt for en *tour de force* i systematisk materialeindsamling, giver forfatteren en anvisning på søgning og indsamling af litteratur og upubliceret kildemateriale, herunder brug af museer og arkiver. Det gælder lokalt, regionalt og nationalt stof. Alene note 74 (s. 105) er et lynkursus i systematisk litteratursøgning, som naturligvis bør gennemføres, før man konsulterer arkiverne. Desuden redegør Christensen for begrænsninger i materialet og for arkivmæssige vanskeligheder i sin fremstilling, hvis metodiske tilgange gælder alle undersøgelser, men her med udgangspunkt i skovens lokalhistorie. Sammen med Bøllehuus' genstandsorienterede arbejde,

vil Christensens artikel finde helt konkret anvendelse i andre lokale studier.

Arkitekt maa. Jørgen Ganshorns arbejde om »Skovvæsenets bygninger«, med det fynske stamhus Hvedholm som objekt, behandler på baggrund af arkivalske undersøgelser bygningshistorie og konstruktion af godsets barklade og skovfogedhuse. Ganshorns opgave har været en smule utaknemmelig, idet han konkluderer, at skovvæsenets bygninger ikke i boligplanen adskiller sig væsentligt fra tilsvarende huse; kun produktionsbygningerne er tilpasset de forhold, som erhvervet krævede. Sådan set ikke særligt overraskende, men så er det eftervist. Cand. phil. Mogens Hansen beskæftiger sig i »Hede bliver til skov« med de østdanske bestræbelser på at opdyrke og beplante den jyske hede, og konkluderer stik imod den vel nok almindelige opfattelse, at heden for det første udgjorde en væsentlig ressource for hede- eller engbønderne, og at de samme aldeles ikke kunne se nogen idé i opdyrkingen, men tvært imod kun nødtig afstod hedejord til Dalgas og andre opkøbere, som agtede at anlægge »Københavnplantager« i det jyske. Også Mogens Hansen inddrager natursynet i sit arbejde, og afslutter med at spørge om, hvorvidt natur er noget der skal kultiveres, og om det er natur eller plantager vi har behov for.

Jesper Laursen har foruden bogens første artikel også bidraget med arbejdet »Skov og jagt«, der undersøger herregårdsjagt og skove i det vidtstrakte jyske grevskab Frijsenborg i tiden 1880-1930. En glimrende fremstilling af denne ikke uvæsentlige del af skovenes historie, tillige med en udmærket generel kilderedegørelse for emnet. Lige så fjernt de tunge redskaber er fra nutidens skovarbejdere, lige så fjernt er datidens store parforcejagter fra de fleste af nutidens jægere. Ph.d. Bo Fritzbøger, en af landets velmeriterede skovhistorikere, skriver i »Skov og landskab« om skovene ved Bjerringbro i Midtjylland og om landsbyen Ønslev på Falster, og følger udviklingen i de to forskellige lokalområder. Fritzbøger konkluderer, at denne udvikling på udmærket vis illustrerer forskellen mellem Øst- og Vestdanmark, hvor man i øst har oplevet reduktion i skovarealet, og i vest en vældig fremgang. Også Fritzbøgers artikel er blevet til inden for rammerne af et større projekt, nemlig forskningsprojektet Grænser i landskabet under forskningsrådsprogrammet Menneske, landskab og biodiversitet (s.108). Med mag.art. Charlotte S.H. Jensens artikel »På grænsen til den anden verden« bevæger vi os væk fra fysiske forhold til en fremstilling af skoven i folketroen, af sagn knyttede til skoven, og til fortællinger om kloge træer og helligkilder, røvere og skovtyve, genfærd og slattenpatter. Jensens velunderbyggede pointe er, at skoven er – eller var – en grænsezone mellem menneskets og det overnaturliges verden.

Skoven i lokalhistorien formår at leve op til den ambitiøse programmerklæring, nemlig at være en samling »metahistorier.« Det er centrale emner der behandles grundigt. Det har krævet en stram redaktion for ikke at falde ud som en bog med løst og fast om skoven i fortid og nutid, hvilket er en nærliggende risiko. Gentagelser af forskellige forhold er ligeledes en nærliggende risiko, men er undgået, enten ved grundig redaktion eller ved klare formuleringerne af de enkelte forfatteres opgaver. Når samme forhold omtales i forskellige artikler, har omtalen altid uddybningsen eller supplementets karakter. Endvidere betyder de mange, relativt korte artikler, at læserens opmærksomhed fastholdes. Bogen lever op til dens dobbelte formål, nemlig både at give gode fremstillinger om enkeltemner og –lokalt, og at kunne fungere som håndbog i det lokalhistoriske arbejde med skoven som emne, men end nogle artikler er metodisk mere relevante end andre.

Hvad endelig angår udgiversamarbejdet må det siges, at Dansk Historisk Fællesråd og Skovhistorisk Selskab her har taget et meget rosværdigt initiativ. Det er oplagt, at Dansk Historisk Fællesråd går sammen med en medlemsforening, for at begge kan hjælpe hinanden med vigtige udgivelser. *Skoven i lokalhistorien* bør følges op af lignende initiativer om andre emner.

Henrik Gjøde Nielsen

Bashy Quraishy: Fra Punjab til Vesterbro. Det pakistanske samfund i Danmark. Forlaget Etnisk Debatforum, 1999, 144 s., 139 kr.

Forfatteren til denne bog er født i Indien, opvokset i Pakistan, har studeret i Tyskland, USA og England, og siden 1970 har han været bosat i Danmark. Det er således en kosmopolitisk pakistaner, der skriver om det pakistanske samfund i det danske. I bogens indledning giver han en rammende beskrivelse af god dansk takt og tone, som den endnu kunne opleves i den danske hovedstad. I 1970 stod han ved nattetide på Rådhuspladsen og skulle til Amager. Da han ikke kendte vejen, prajede han en politibil og spurgte om vej. Politibetjenten så på ham, smilede og sagde: »Hop in, we will drive you there.« Det var først i slutningen af 1960'erne, at de første pakistanere kom til Danmark som gæstearbejdere, og endnu i 1970 var de et sjældent syn. I dag er der næsten 17.000 pakistanere i Danmark, oplyser forfatteren, der supplerer med fordelingen af statsborgerskaber på pakistanere i Danmark (dansk, pakistansk, engelsk). I takt med denne udvikling er gæstfriheden blevet

mindsket og de glade, gæstfrie danskere mindre høflige og tolerante, hævder forfatteren.

Quraishys bog påpeger allerede i sin titel to historiske kendsgerninger, der let glemmes i den nationale historieskrivning og formodentlig fortrænges af de fleste fanesvingende nationalister. Den ene er det simple forhold, at de danskes historie også er en historie om en bestandig ind- og udvandring, her eksemplificeret ved indvandringen fra Punjab-provinsen i Indien, der siden 1947 har været en del af Pakistan.

Den anden historiske kendsgerning er – hvilket åbenbart er ubekvem for en del danskere – at Danmark længe har været et mere eller mindre multietnisk samfund: Sigøjnere, jøder, hanseatiske handelsmænd, hollandske grønsagsavlere, franske huguenotter, bøhmiske glasmagere, tyske forstfolk, galisiske malkepiger, italienske terrazzo-arbejdere, svenske banebørster osv. her gennem hele danmarkshistorien i større eller mindre antal slået sig ned i den danske kongeriger og lande.

Bogen, der består af 36 (!) korte kapitler kommer vidt omkring, og det er tydeligt, at Quraishy har meget på hjerte og møder megen uvidenhed og mange fordomme, når han holder sine foredrag rundt om i landet.

Det historiske perspektiv introduceres i forbindelse med indvandringen (afsnittet »Gæstearbejdere bliver indvandrere«) og i en yderst summarisk »Pakistans historie – kort fortalt«. Mest fængslende er dog skildringen af migrationens »tidsfælde«, der direkte og indirekte fremstår flere steder i bogen, f.eks. i »Livet i en ventesal«, hvor en ældre herre, der kom til Danmark for familiens skyld siger (s. 73): »Det er som om, at jeg har tilbragt mit liv i en ventesal. Hele tiden har jeg været splittet mellem dér og her. Og når jeg siger til mine sønner, at vi skal tage tilbage til Pakistan, så vil de ikke (...) Jeg var så naiv, at jeg troede, de kunne blive ved med at være pakistanere, selv om de tilbragte næsten hele deres liv i Danmark.« Hvis det efter mange år lykkes at skaffe penge nok til at besøge hjemlandet, kan emigranten konstatere, at også her har tingene forandret sig. De indtryk, og det billede af forholdene, som man havde bragt med sig er nu forældet og idealiseret. »Nogle af de pakistanske familier i Danmark lever efter de samme familietraditioner, som de gjorde i Pakistan i 1960'erne. De bliver ofte meget chokerede over at se den liberale holdning og livsstil, de møder, når de tager tilbage«, anfører forfatteren (s. 80).

Det er næsten som at besøge dansk-amerikanske kolonier i USA, hvor det tit bliver til en sær, syntetisk danskhed ude af trit med udviklingen i hjemlandet. Tilbringer indvandrerne længere tid i deres hjemland, inden de atter rejser til det land, hvortil de var udvandret, kan de også her opleve forandringer. Det pakistanske samfund i Danmark er selvfølgelig ikke det

samme i dag som for en generation siden. Såvel ind- som udvandrere må således opleve den »tidsfælde«, at man ikke samtidig kan være nærværende to forskellige steder på jordkloden. En pakistansk familie i Danmark, hvor forældrene kun har besøgt Pakistan en eller to gange i løbet af de sidste 25 år, og børnene kun har været der én gang – eller aldrig – kan selvfølgelig ikke være vant til de aktuelle forhold i Pakistan. At det for eksempel sætter alles tolerance på en hård prøve ved arrangerede ægteskaber, hvor den ene part er født og opvokset i Danmark og den anden kommer fra en af de små landsby-

er langs Dinga Road i Punjab-provinsen bør hverken overraske danskere eller pakistanere.

Den foreliggende bog er således langt fra en historisk fremstilling i traditionel forstand, men her skildres en historie, der rækker langt ud over historien om det pakistanske mindretal i Danmark. Her er stof til historien om minoriteternes situation i et multietnisk samfund, der har tilpasningsvanskeligheder, om et fædreland der kun findes inde i vore hoveder, og om den del af menneskeheden der til alle tider har søgt lykken og den sociale tryghed i et fremmed land.

Tommy P. Christensen